

Gondolatok egy nagyhatású könyvhöz

Thomas Piketty: A tőke a 21. században
Kossuth Kiadó, Budapest, 703 oldal

A tőke gazdaggá tesz. Thomas Piketty a tőke növekedésének és átalakulásának elmúlt 300 éves folyamatát elemzi. A nagy lélegzetű mű mintegy húsz országot ölel fel, amelyek a világtermelésének döntő hányadát adják. A tőke növekedési folyamatának megértéséhez Einstein idéző képletet ($r > g$) hív segítségül: ha a tőke hozama gyorsabban növekszik, mint ahogyan a gazdaság bővül, a gazdagok egyre gazdagabbak, az egyenlőtlenségek pedig egyre nagyobbak lesznek. Ez nemkívánatos folyamat, mert a kapitalizmus létét veszélyezteti.

A mai kapitalizmus egyenlőtlenségei drámai mértékűek. Thomas Piketty műve tehát nem véletlenül akkora hatású. Állításait és következtetéseit rideg és dokumentált statisztikai tényekkel és közgazdasági elemzéssel hitelesíti. Nem tartja viszont feleslegesnek egyetlen esetben sem, hogy bizonytalanságát, ténybeli (statisztikai) és elemzési lehetőségeinek hiányosságait hangsúlyozza. Előrejelzéseivel és javaslataival kapcsolatban gyakran használja az utópia szót.

A könyvben felvetett néhány kérdés továbbgondolására és vitatására teszek kísérletet. Kisebb-nagyobb megjegyzéseim részben értelmező vagy kiegészítő jellegűek, részben a levont következtetésekkel vagy várákozásokkal kapcsolatos mérlegelések. Nagyobb vitám főként a szociális állammal foglalkozó fejezettel kapcsolatosan van, s itt a szerző álláspontjával határozottan nem értek egyet.

Nem kívánok belebonyolódni a kapitalizmus egyes szakaszaival kapcsolatos vitákba. Nyilvánvaló, hogy a szabadpiaci vagy szabadversenyes kapitalizmussal szemben a szabályozott piaci kapitalizmus strukturális és működési jellemzői szignifikánsan különböznek, ami alapvetően meghatározza teljesítményét és elosztási viszonyait is. A könyvben Piketty a feldolgozott adatok alapján szakaszol, s ezt a vagyon és a tőke közötti viszony, valamint az egyenlőtlenségek alapján végzi el.

A tőke 21. századi történetét és jellemzőit leghamarabb csak majd valamikor a 2100-as évek elején lehet érdemben megírni. Ami e könyvben a 21. századra vonatkozik, szükségszerűen nem más, mint bizonytalan prognózis, extrapoláció vagy spekuláció. Az új évszázadra való kiterjesztés ugyanakkor mindenképpen indokolt, hiszen ilyen elemzések alapján sokirányú jövőbeli reformokra és közpolitikai lépésekre következtethetünk és tehetünk javaslatot.

Piketty és a 21. század kapitalizmusa

Vagyon és tőke

A könyv elemzései főként a vagyon és a jövedelmek elosztásával kapcsolatosak, s a szerző ezekből próbál következtetések levonni a tőke természetére és evolúciójára. A vagyon és a tőke viszonyáról azonban különféle megközelítések lehetségesek, attól függően, hogy azt miként definiáljuk.

Piketty a tőkét és a vagyont „egyenértékű fogalomként”, „egymásnak tökéletesen megfeleltethető szinonimaként” határozza meg (60. o.). Szerinte a tőke olyan vagyon, amely birtokolható, tartósan átruházható vagy piacon cserére bocsátható. Tagadja, hogy tőkének kizárólag a termelési folyamatban közvetlenül részt vevő vagyonelemek tekinthetők.

A közgazdaságtan a tőkét mint *termelési tényezőt* definiálja, ami új terméket/ szolgáltatást hoz létre, és – általában – profitot is termel. „A tőke termelési tényező, amit a gazdasági rendszer hoz létre. A tőkejavak termelt javak, amelyeket tényezőinputként használnak a további termelés érdekében. A szót a pénzállomány összefüggésében is használják.” (Pearce [1986] 51. o.) A vagyon vagy tulajdon és a tőke tehát nem azonos fogalmak. Az eszközök vagy vagyontárgyak csak akkor válnak tőkévé, ha bekerülnek az újratermelés körforgásába. A tőke leegyszerűsítetten olyan eszköz, amely bővítetten képes magát újratermelni, vagy – Marx megfogalmazásában – „értékesülő érték”.

Az újratermelés körfogásán kívül vagy abból kiesve a „tőke” tehát egyszerű eszköz vagy tárgy. Ilyenkor legfeljebb csak potenciális, alvó, befagyott vagy holt tőkéről beszélhetünk. „A gép éppoly kevésbé közgazdasági kategória, mint az ökör, amely az ekét húzza. A gép csak termelőerő. A gépek alkalmazásán alapuló modern gyár, az társadalmi termelési viszony, közgazdasági kategória.” (Marx [1959] 142. o.) Meg kell jegyezni, hogy Marx ezúttal következetlen, mert ha az ökör már húzza az ekét, akkor termel, legfeljebb csak az a kérdés, hogy ki van az eke szarvánál: rabszolga, jobbágy, farmer vagy bér munkás. Szerencsésebb lett volna a réten legelésző ökrőről beszélnie.

A fogalom meghatározásával kapcsolatos zavarok és ellentmondások sok szempontból történelmi és etimológiai tényezőkre vezethetők vissza. Az európai nyelvek többségében meghonosodott *capital* valójában a latin *caput* szó melléknévi alakja, amely fejet, főt, valaminek a kezdetét, csúcsát jelenti, de már az ókorban megjelenik egy mellékjelentése: a tőke olyan főösszeg vagy pénzösszeg, amely a kamat leszámlítása után fennmarad.

A magyar nyelvben a *tőke* kezdettől a megsokszorozódás, a szaporodás, a gyarapodás jelentésével kapcsolódik össze. A tőke a finnugor eredetű *tõ* főnév *-ke* kicsinyítő képzős származéka. Eredeti jelentése a „növény gyökeres része, fatörzs” volt, ebből fejlődtek ki a „szőlőtőke, tuskó, a növény föld alatti része”-féle jelentések. A *tõ* vagy tőke (például szőlő) olyan növényi rész, amely rendszeresen, időről időre kihajtva termést és ez által hasznót hoz (különösen, ha szakszerűen gondozzák) (Zaicz [2006] 858. o.). A szó már a honfoglalás korában meglehetett a magyar nyelvben, de írásban

csak a 13. századtól adatolható. Pénzügyi-közgazdasági szakszóvá a 18–19. században, a nyelvújítás idején vált. A *tőke* mint közgazdasági terminus a feltételezések szerint német mintára (*Stammgeld*) keletkezett a magyar nyelvben egy találóan megválasztott szóra való lefordítással. A magyar szó egyértelműen sugallja, hogy a tőke nem egyszerűen tárgy, hanem olyan képződmény, organizmus, amelynek a folyamatos terméshozás és megújuló értékkeremtés alapvető tulajdonsága.

A magyar nyelvben a *tőkének* nincs idegen nyelvű (latin) szinonimája, kivétel a „tőkés és kapitalista” vagy a „tőkés rendszer – kapitalizmus” párosítás. A törökben például viszont a latin szóalakot követő *capital* mellett a perzsa eredetű *sermaje* kifejezést is használják, ami feltehetően az arab terminus tükörfordítása (*ser* – fej, *maye* – pénz, tőke, vagyon).

Félő, hogy a könyv áldozatul esett a hírverő kiadói marketingnek, amit el lehetett volna kerülni egy zárójeles alcímmel (például: Vagyon- és jövedelemkoncentráció a 21. század hajnalán), s az angolhoz hasonlóan a magyar változatban is elmaradhatott volna a határozott névelő. Az olvasó nem várt volna valami átfogó érvényű elemző művet, hiszen a választott és elemzett dimenziók önmagukban sokat mondanak a mai kapitalizmus természetéről és metamorfózisáról.

Piketty vagyonokra vonatkozó számításai tehát nem tükrözik megfelelően a társadalmi tőke nagyságát. Ez vonatkozik a földre (parlagföldek – a könyvből nem derül ki, hogy ezeket hogyan vették számba) vagy az ingatlanvagyon egy részére. Mivel az ingatlanvagyon az „össztőke” mintegy fele, a torzulások nem elhanyagolhatók is lehetnek. A nem használt termelési eszközöket (üzemen kívüli épületeket, termelőberendezéseket vagy raktárakat) nem indokolt figyelembe venni. Hasonló a helyzet a fogyasztási javakkal. A fogyasztással ezek nagy része amortizálódik, s értékük csak akkor marad fenn, ha az amortizációjukat pótolják. A fogyasztási javak (hűtőszekrény vagy porszívó) működhetnek tőkeként, ha bérbe adják őket. Ugyanez vonatkozik a lakóingatlanokra is. A saját lakás használata, ahogyan ezt a szerző értelmezi, legfeljebb fogyasztási kiadások (lakbér) megtakarítása szempontjából (*opportunity cost*) érdekes, vagyis nem tőke, bár mérsékli a keletkező jövedelemgyenlőtlenségeket. Ilyen holt tőke az a nyaraló, amelyet évente néhány hónapra bérbe adnak, de a téli hónapokra lezárnak. A vagyonfelmérések sajnos nem teszik lehetővé a „működő” és a holt (befagyott) tőke megkülönböztetését. Ez akár erőteljesen is torzíthatja a tőke valóságos értékének számbavételét.

Külön említést érdemelnek az úgynevezett különleges áruk. Ezek közé a nemesfémek, műalkotások és műkincsek vagy a hozzájuk kapcsolódó gyűjtemények (bélyegek, érmegyűjtemények stb.) tartoznak. Fizikai tulajdonságuk alapján alkalmasak a vagyon hosszú távú megőrzésére és tartalékolására, valamint piaci áruk emelkedésével jelentős hozadékkal (járadékkal) kecsegtetnek. Bizonytalanság forrása, hogy áruk alakulása sokszor kiszámíthatatlan. (Gondoljunk csak az arany árának közelmúltban megfigyelhető volatilitására!)

Megjegyzendő, hogy a javak vagy eszközök tőkeként való működése végigkíséri az emberiség történetét, legyen szó termelő- vagy pénztőkéről. (Például az uzsora „kultúrtörténetéről” rengeteg szépirodalmi művet lehetne idézni.) Ezeknek a kezdetleges vagy sajátosan töredékes tőkeformáknak a története kívül esik az elemzésem hatókörén.

A vagyoni és jövedelmi koncentráció és egyenlőtlenség, amelyet Piketty elemez, a kapitalizmus fejlődésének csak egyik dimenziója. Semmiképpen sem lehet megke-
 rülni *a termelés és a vállalati, valamint a gazdasági hatalmi koncentráció kérdését*. Minden jel arra mutat, hogy a szériák és a termelési rendszerek optimális mérete
 gyorsabban növekedett, mint ezt a vagyonkoncentráció mutatja.

Miközben nyilvánvaló, hogy az egyenlőtlenségek Magyarországon is drámaiak, viszonylagos nagyságukra nehéz összehasonlító adatokat találni. 2015-ben a magyar háztartások összvagya-
 na 30 880 milliárd forint volt, amelyből a száz leggazdagabb magyar 2600 milliárd forinttal (8,5 százalékkal) részesedett. A vállalati koncentráció
 méreteit jelzi, hogy a Mol piaci értéke 2014-ben 11 146,5 milliárd forint volt, a száz leg-
 gazdagabb magyar összvagya-
 na ennek kevesebb mint egynegyedét tette ki. (Forbes Magazin, 2014. május 8.) Az adatok arra utalnak, hogy a vállalati koncentráció több-
 szörös nagyságrendben múlja felül a vagyonkoncentrációt.

Piketty szerint a *humán tőkét* nem lehet tőkének tekinteni azért, mert a „humán tőkét nem birtokolhatja egy másik személy, nem bocsátható cserére a piacon” (58. o.). Marx ezzel szemben éppen azt tekinti a kapitalizmus meghatározó jegyé-
 nek, hogy a tőkés a munkaerőt mint változó tőkét megvásárolja. A kifizetett bér-
 rel csak a munkaerő újratermelésének (létfenntartásának) költségeit fedezi, ami-
 vel termelt többletterméket Marx mint értéktöbbletet definiálja. Marx szerint a
 profit összes formájának (kamat, földjáradék, vállalkozói nyereség stb.) az érték-
 többlet a forrása.

A humán tőke adásvételének kérdését a tulajdon két oldalának: a birtoklás és a rendelkezés (vagy használat) szétválasztása alapján közelíthetjük meg leginkább.
 A demokratikus társadalmakban és a piacgazdaságokban a munkaerő szoros érte-
 lemben vett birtoklásának átruházására, benne a saját munkaerő tulajdonosi elide-
 genítésére valóban nincsen lehetőség. Rabszolga jellegű viszonyok ma is vannak (nők
 vagy gyermekek kényszermunkája, jogfosztott házi szolgák alkalmazása vagy az
 ember- és leánykereskedelem), de kétségtelenül kivételnek tekinthetők.

A rendelkezés vagy használat vonatkozásában már más a helyzet. Munkaszerződés
 keretében a munkaerőt bérbe lehet venni és adni, s a munkavállaló a piacon gyakor-
 latilag ezt is teszi. Az ilyen bérleti viszony a tőke bármely más formájának esetében
 létrejöhet, sőt dominánsan létre is jön. A vállalatok a gyárépületeket, az irodaháza-
 kat vagy éppen a termelőberendezéseket gyakran bérlik, s ez különösen vonatkozik a
 pénztőkére. A beruházásokat vagy a forgótőkét nagyrészt hitelek-
 ből finanszírozzák, s a kamat nem más, mint a pénztőke bérleti díja. Igaz, hogy a sztársportolók a klubok
 közötti adásvétel tárgyát képezik, de ezúttal is a rendelkezésre állás és a használati
 jog cseréjéről van szó. A humán vagy tudástőkének tehát valóban nincs a piac által
 visszaigazolt értéke (ára). Csak a bérleti díját vagy a teljesítmény díjazását ismerjük,
 de a tőkeérték és a hozadéka nem válik el egymástól.

Mindezekről a dimenziókról a könyvből keveset tudunk meg. E nélkül viszont
 aligha lehet bármilyen közpolitikai diagnózist és receptet adni. Annál is inkább
 foglalkozni kellett volna ezekkel a kérdésekkel, mert a szerző is fontos ajánláso-
 kat tesz (globális progresszív jövedelem- és vagyonadóztatás vagy az örökösödési
 adózás átgondolása).

A jövedelmi egyenlőtlenségekről

A tőke mint „értékesülő érték” alapvető jellemzője, hogy profitot termel. Nemcsak újratermeli magát, hanem ezt bővítetten teszi. A tőkefelhalmozás a kapitalizmus elválaszthatatlan velejárója. Piketty ennek tendenciáit és jellemzőit írja le, de ahhoz, hogy a folyamatról érdemi elemzést adjunk, és főként ezzel kapcsolatban társadalom- és gazdaságpolitikai következtetéseket vonjunk le, mindenekelőtt választ kell adnunk a következő kérdésre: Mi a különféle profitoknak a forrása, és milyen szerepük van a tőke felhalmozásának és koncentrációjának a folyamatában?

A profitot forrása alapján három főbb kategóriába sorolhatjuk: járadék, teljesítményalapú jövedelem vagy monopolprofit. Marx a profitot kamatra és vállalkozói nyereségre osztja, s a járadékok (nála főként a földjáradék) ezeket egészítik ki. A kamatot én járadéknak tekintem, amely része az általános profitnak az összes más járadékkal együtt. A „vállalkozói nyereséget” (Marx) részben teljesítményalapú profitjövedelmekként („vállalkozói profit” néven), részben monopolprofitként határozom meg. A monopolprofitot megfeleltethetnénk az extraprofitnak, de ennek csak akkor lenne értelme, ha az „átlagprofit” fogalmát használnánk. Az átlagprofit azonban elméleti, spekulatív kategória, a gazdasági szereplőket az általuk realizált profitráta érdekli.

A teljesítményalapú profitjövedelmek vagy vállalkozói profitok részben technikai fejlesztésből, innovációból vagy a források optimális allokációjából, a nagyobb hatékonyságból és a jobb gazdálkodásból, a piacok megszerzéséből adódnak. A globalizáció ennek lehetőségeit kiszélesítette, s fő haszonélvezői a transznacionális vállalatok. Az integrációs folyamat a komparatív előnyök kihasználásának jelentős korlátait hátrította el. A komparatív előnyök forrása lehet az olcsóbb helyi termelési tényezők kihasználása (például a komparatív bérköltségelőnyök, olcsó helyi nyersanyag vagy energiaforrások). Különösen fontosak azok a nyereségek, amelyek a források globális allokációjából és optimalizációjából mint globális gazdálkodási nyereségek származnak. Ezek a jövedelmek igen számottevők lehetnek.

A vállalkozói profitok mint teljesítményjövedelmek hozzájárulnak a közjó gyarapodásához, jogosságuk nem kérdőjelezhető meg. Diszkriminatív korlátozások (például túlzott megadóztatásuk) többnyire nemcsak nemkívánatos, hanem kifejezetten káros lehet. Számos esetben éppen kedvezményes kezelésük (például az innováció adókedvezményrel való ösztönzése) lehet indokolt.

A járadékok valamilyen tényező birtoklása alapján épülnek be a jövedelmekbe, s azok legális részei a jövedelmek képződésének. Hagyományos formáik a föld- és bányajáradék vagy a kamatok, de ide sorolhatjuk az innovációs járadékokat is. Az utóbbi évtizedekben megnőtt az úgynevezett tudásjáradék szerepe, amely különleges képességek és tudás birtoklásán alapul. Ezek például „sztár” futballisták, színészek vagy ügyvédek esetében igen jelentős összegeket tehetnek ki. A járadékok és az ilyen teljesítmény alapján képződő jövedelmek között sincsenek éles határok. A világklasszis futballista különleges képességeit és tudását a pályán kamatoztatja, s jövedelme közvetlenül függ a teljesítményétől. Az innováció mint szabadság vagy licenc különféle szabadalmi díjak formájában járadékjövedelemnek minősül, de azokat a tudásmunkás (*knowledge worker*) a képességén és szakértelmén keresztül a termelési folyamatban realizálja.

Külön kell foglalkoznunk a bérleti díj kérdésével. A bérleti díj a járadékjövedelmekkel kapcsolódik össze, de nem azonos velük, hanem meghaladja őket. A bérleti díjnak fedeznie kell az amortizációt, ezenfelül járadékként legalább az általános kamatjövedelmet is tartalmaznia kell. Nyilvánvaló, hogy ha ez utóbbinál kisebb jövedelmet hoz, akkor a tulajdonos abban lesz érdekelt, hogy a bérbe adott tárgytól vagy eszköztől minél hamarabb megszabaduljon, hiszen az ellenértékéből egyszerű bankbetétként is több jövedelemhez juthat. Viszont a bérleti díjban különjáradékot is érvényesíthet, például egy lakásingatlan esetében annak fekvéséből vagy valamilyen különleges tulajdonságából.

Amikor a saját lakásingatlan előnyéről beszélünk (Piketty érinti ezt a kérdést), ez lényegében csak az egyébként fizetendő bérleti díj járadékrészének megtakarításához kötődik, hiszen a saját lakás karbantartását (amortizációját) már nem tudja megspórolni. A saját lakás használata, ahogyan ezt a szerző értelmezi, nem tőke, bár mérsékli a keletkező jövedelemegyenlőtlenségeket. A lakásingatlan adóztatásakor ezért különös körülménnyel kell eljárni, hiszen a tulajdonos nem a bérleti díj megtakarítását nyeri meg, hanem annak csak a járadékrészét. Ez utóbbi is csak virtuális nyereség, amit különösen a nyugdíjas tulajdonosok adóztatásánál kell figyelembe venni.

A monopolisztikus profit többnyire a technikai vagy piaci előnnyel és erővel való visszaélésen alapul. A monopolprofit a jövedelmek újraelosztását jelenti. Nem más, mint a munkajövedelmek (alul- vagy meg nem fizetett munka) vagy a kisebb vállalatok profitjának/teljesítményjövedelmének elvonása (például beszállítók alulfizetése). (Külön kérdés lehetne, hogy ezekben az esetekben mennyiben beszélhetünk „kizsákmányolásról”, esetleg a marxi kizsákmányoláselmélet újraértelmezéséről.) A jelenlegi világgazdaságban a transznacionális társaságok uralta piaci struktúrák erőteljesen oligopolisztikus jellegűek, s ez jelentős monopolprofitokra adhat lehetőséget.

Profit származhat spekulációból is. A spekulációnak kétségtelenül fontos gazdaságsszabályozó és -ellenőrző szerepe van: többnyire a piac tökéletlen működésén alapul, s hibás gazdaságpolitikát büntet. Az ilyen jövedelmek vállalkozói profitnak minősülnek. A spekuláció általános korlátozása könnyen a vállalkozás szabadságát csorbíthatná.

A spekuláció mögött ugyanakkor sokszor a törvények megsértése (csalás, lopás, sikkasztás stb.) áll, vagy a törvényi hézagok teszik lehetővé azt. A globalizációval és hozzá főként az elmúlt évtizedekben kapcsolódó liberalizálással és deregulációval a spekuláció lehetőségei hatalmas mértékben megnövekedtek. A spekuláció illegális formáiból elért nyereségeket tekinthetjük monopolprofitoknak. Mint az elmúlt évek pénzpiaci válsága mutatta, nemcsak megnőtt a bűncselekmények lehetősége, de a spekuláció az egész világgazdaságot súlyos válságba sodorhatja. Tekintettel a növekvő egyenlőtlenségekre, a globalizációval szembeni ellenérzésekben ezeknek a tényezőknek különösen nagy a szerepük.

A piaci és más gazdasági monopóliumok a társadalom számára nemkívánatosak, végső soron szabálysértésnek vagy bűncselekménynek minősülnek. Különösen súlyos problémák adódnak abból, hogy a monopolizáció és spekuláció legális, valamint tetten érhető törvénytörő formái között egy viszonylag széles szürkezőna húzódik. Rejtett és informális monopóliumok gazdag változatairól van szó, amelyek többnyire összefonódnak a politikával, és nehezen azonosítható visszaélésekre adnak lehetőséget.

A monopolprofitokat a törvényhozás és az igazságszolgáltatás szigorú fellépésével kell korlátozni. A monopolpiaci visszaéléseket a fejlett demokratikus országok a versenypolitika különböző eszközeivel szabályozzák. Ilyen célokat szolgálnak a közbeszerzés nyílt versenyeztetése, a megvesztegetésekkel és a korrupció egyéb formáival vagy a bennfentes információkon alapuló spekuláció elleni fellépés.

A politika és az üzleti élet összefonódása mindenütt a korrupció táptalaja – az egyes országok között legfeljebb a korrumpálódás mértékében vannak különbségek. Ez az összefonódás a monopolprofitok elleni fellépést is nagyban korlátozza és formálissá teszi, sőt gyakran előfordul, hogy éppen a politika jutalmazza híveit monopolisztikus profitok lehetőségével. Ez a modern demokráciák súlyos hibája.

A piaci visszaélésekkel szemben erőteljes civil társadalmi mozgalom van kialakulóban (fogyasztóvédők, környezetvédők), de a szakszervezetek is keresik a helyüket ebben a harcban. A 21. századi kapitalizmus torzulásaival szembeni hatékony fellépés sikere feltételezi a demokrácia jelenlegi válságának megoldását s új formáinak a megtalálását. Ahhoz, hogy a Piketty által emlegetett „igazságos társadalomról” valamit mondjunk, jó lenne választ találni erre kérdésre.

Felmerül az úgynevezett munka- és teljesítményjövedelmek megkülönböztetése. Kétségtelen, hogy a statisztikai különbségtétel gyakorlatilag lehetetlen, miközben a kettő mind megközelítésében, mind terjedelmében eltér egymástól. Közöttük valójában inkább a hangsúlyokban van különbség, hiszen tevékenységeket minősítünk. A munka esetében a tevékenységgel kapcsolatosan az erőfeszítésre tesszük a hangsúlyt. A teljesítmény inkább a tevékenység hasznosságát és hatékonyságát tükrözi.

A szovjet szocializmus időszakában, a szocialista munkaversenyben keményen dolgozó munkást idealizálták, s eltekintettek attól, hogy közben használhatatlan és eladhatatlan termékeket állított elő. A munkamorálban és szervezésben súlyos hiányosságok voltak, a szocializmus bukását mégsem az okozta, hogy az emberek ne dolgoztak volna. A „szocializmus” a teljesítményversenyben maradt alul a kapitalizmussal szemben. A mai globálisan versenyző társadalmakat tudás- és teljesítményorientált társadalmakként definiáljuk. A „munkaalapú” társadalom a szovjet szocializmusból itt maradt fogalom, nincs köze a mai társadalmi viszonyokhoz.

Az egyszerű és a minőségi munka árazását az utóbbi időszakban a piac különösen markánsan különböztette meg. Az általános reálbérek alig követték a termelékenység növekedését, miközben a tudásmunkást (*knowledge worker*) kiemelten díjazták.

A teljesítményjövedelmek ugyanakkor olyan tevékenységeket is felölelnek (hatékonyabb szervezés és menedzsment vagy jobb gazdálkodás), amelyek inkább a tőkéhez sorolódnak, s mint profitjövedelmek jelennek meg. Bizonyos dimenziókban a tőke és a munkajövedelmek tehát nem válnak el élesen egymástól, a kvalifikált menedzser vagy a különböző vállalati vezetők jövedelmüket – legalábbis annak nagy részét – bérként veszik fel. A premizálásuk ugyanakkor többnyire egyértelműen a profit alakulásához kötődik. A képet az is árnyalja, hogy különösen a fejlett országokban a munkások egy jelentősebb része részvények vagy értékpapírok birtokosává vált, vagyis összjövedelmén belül tőkejövedelmekhez is jut. A statisztikai és közgazdasági elemzések alapján egyértelmű, hogy a tőke- és munkajövedelmek megkülönböztetése sem könnyű feladat – ezt tükrözi Piketty könyve is.

A kapitalizmus története a termelékenység jelentős növekedésével járt együtt. A könyv is jól illusztrálja, hogy mindössze egyetlen százaléknyi évi növekedésből hosszabb távon szignifikáns változások adódnak össze. Különösen ez a helyzet, ha ez a növekedés, főként egyes időszakokban, közelebb állt a 2, mint az 1 százalékhoz. A munkatermelékenység azonban nemcsak a jövedelmekben csapódott le, hanem drasztikus változásokat tett lehetővé a munkaidő és a reálfogyasztás tekintetében is.

A munkaidő csökkenése

A munkaidő tekintetében a drámai változások az 1870-es és az 1970-es évek közötti száz évben következtek be. A 19. század közepe táján a napi 12 órás és hatnapos munkahét volt a jellemző, ami azt jelentette, hogy a munkás hetente mintegy 70 órát dolgozott. Mivel ezt minden szabadság nélkül, legalább 50 héten keresztül tette, az éves munkateljesítménye 3500 óra körül volt. Az 1960-as, 1970-es évekre ez gyakorlatilag megfeleződött. A heti munkaidő 40 órára zsugorodott, s tekintettel az 5-6 hetes éves szabadság elterjedésére, az éves munkaidő 1800 óra alá csökkent. Ez a jövedelmek emelkedésén túl jelentős jóléti tényezőnek tekintendő, amelyet az egyenlőtlenségek hosszabb távú alakulása szempontjából nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Hogy milyen torzulásokhoz vezet ennek figyelmen kívül hagyása, jól megmutatkozik az egyes országok fejlettségének és jólétének az összehasonlításában (1. táblázat). 2014-ben a francia egy főre jutó GDP 74 százaléka volt az amerikaiaké. A francia munkatermelékenység (egy munkaóra jutó kibocsátás) viszont csak 6 százalékkal maradt el az amerikai szinttől. A különbség abból adódik, hogy egy amerikai munkásnak 2014-ben csaknem 30 százalékkal volt magasabb a jövedelme, de több mint 20 százalékkal többet is dolgozott, mint francia társa. Az adatok jól mutatják, hogy a jövedelmek (vagy az egy főre jutó GDP) mennyire félrevezetők lehetnek mind a fejlettségi szint, mind a jóléti különbség szempontjából. A jelentős jövedelemszakadékkal szemben Franciaország és az Egyesült Államok között a fejlettségi és jóléti szakadék valójában sokkal mérsékeltebb.

1. táblázat

Egyes országok fejlettségének és jólétének az összehasonlítása

	Egy főre jutó GDP, 2014	Egy ledolgozott órára jutó kibocsátás, 2012	Egy dolgozóra jutó évi munkaóra, 2012	
	(Egyesült Államok=100)			(óra)
Egyesült Államok	100	100	100	1790
Franciaország	74	94	83	1479
Németország	85	91	77	1393
Magyarország	46	43	104	1886

Forrás: IBRD és Eurostat, OECD.

Piketty nemzeti vagyona és nemzeti jövedelemre vonatkozó elemzései felhívják a figyelmet arra, hogy egy ország fejlettségét vagy gazdagságát az egy főre jutó GDP tökéletlenül fejezi ki; a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem viszonyát is vizsgálni kell. Gyakran olvashattuk a látványos gazdasági növekedése alapján, hogy Írország az Európai Unió egyik „leggazdagabb” országává vált. Az, hogy magas szintet ért el az egy főre jutó GDP tekintetében, még nem jelenti azt, hogy a szigetország ugyanilyen arányban gazdagabb is lenne. Piketty gondolatmenete alapján az adódik, hogy az egy főre jutó jövedelmet egyszerűen korrigálni kellene a nemzeti vagyon és termék hányadosával.

Az elmúlt évtizedekben a munkaidő csökkenése lelassult, ami a termelékenység viszonylag gyors növekedésének tükrében különösen szembetűnő. Amellett, hogy a munkanélküliség szintje az 1960-as évekhez képest jelentősen emelkedett (Európában 2-ről 8-9 százalékra), a magyarázatot részben a részfoglalkoztatás terjedésében, részben a munkapiacok élesedő globális versenyében találhatjuk. Vagyis míg legalább mérsékelt reálbér-növekedést sikerült elérni (az adatok szerint erős differenciálódás mellett), a munkaidő csökkentésére irányuló követelések már erőteljes piaci és vállalkozói ellenállásba ütköztek. Ha visszatérünk a lehetséges közpolitikai ajánlásokra, a jóléti egyenlőtlenségek csökkentésének eszköztárába tehát nemcsak a jövedelmek emelése tartozhat, hanem a szabadidő növelése is. A termelékenység növekedése ugyanis a 21. században is jelentős munkaidő-csökkenést hozhat(na)!

Reálfogyasztási trendek

Mint Piketty is bizonyítja, az elmúlt időszakban a nominális jövedelmek különbségei mind társadalmi csoportok, mind országok között lényegesen növekedtek. Némileg más képet kaphatunk, ha a reálfogyasztást vizsgáljuk, s a minőségi különbségeket is bekapcsoljuk az elemzésbe. A termelékenységnek az elmúlt évtizedek technikai forradalmával kapcsolatos növekedése széles körben drámai hatással volt az ipari termékek árának alakulására. A számítógépes és távközlési forradalom lejjebb nyomja a költségeket, aminek következtében a reálárak csökkennek, vagyis nőnek a reálbérek és a vásárlóerő. Az új technikai forradalom termékeinek ára nemcsak relatíve, hanem számos esetben abszolúte is számottevően csökkent, s így elérhetővé váltak a szegényebb rétegek számára. A termékek tömege (mobiltelefon, televízió stb.) „csurgott le” a szegény rétegekhez. A gazdagabbaknak a magasabb minőségek és használati értékek nagyobb változata áll rendelkezésükre.

A fogyasztó tehát ma már jövedelmének függvényében a legtöbb termék esetében a minőség és az árak széles skálájából választhat, és elégítheti ki igényét. Egy inget megvehetünk 5, 50 vagy akár 500 euróért. Ebédelhetünk a sarki önkiszolgálóban öt vagy a szemben lévő elegáns étteremben több száz euróért. A nagy különbségek a szegények és a gazdagok között kevésbé az általuk fogyasztott termékek vagy szolgáltatások mennyiségében, mint inkább azok minőségében vannak. Ezért tehát miközben a nominális jövedelmekben az egyenlőtlenségek nagy növekedését tapasztalhatjuk, ha a különböző társadalmi csoportok fizikai fogyasztói kosarait

használtuk össze, akkor éppenséggel a reálfogyasztás konvergenciáját is feltételezhetjük. Sajnos azonban itt a sötétben tapogatózunk: míg ugyanis a nominális jövedelmek alakulását kutatva bőven támaszkodhatunk statisztikai adatokra, addig a reálfogyasztás összehasonlító adatai, mind országokon belül, de különösen globális vonatkozásban gyakorlatilag hiányoznak.

A „szociális állam” és a progresszív adózás

Könyvének egyik fő célját Thomas Piketty a következőképpen fogalmazza meg:

„Ami valójában foglalkoztat, hogy megpróbáljak a magam szerény eszközeivel részt venni abban a vitában, amelynek célja annak a legmegfelelőbb intézményi, közpolitikai és társadalomszerveződési működési módnak a kialakítása, amelynek révén igazságos társadalmi rendet hozhatunk létre. Szeretném azt is, ha ténylegesen és hatékonyan, mindenki számára érvényes jogállami keretek között lennének képesek az igazságosság garantálására. ... Ezeket a kereteket demokratikus vita eredményeképpen az általánosan érvényes jogelvekből kell levezetni.” (43. o.)

Elképzeléseit és javaslatait részletesebben a Szociális állam a 21. században című fejezetben fejti ki. A könyv legtöbb hiányossága és bírálatra okot adó megállapítása, felvetése ebben a fejezetben található. Piketty a progresszív jövedelem- és vagyonadó nemzeti és globális alkalmazását illetően fogalmaz meg aggályokat, és tesz konkrét javaslatokat.

„... a progresszív adó a szociális állam egyik fontos építőköve: a 20. század folyamán alapvető szerepet játszott a szociális állam létrejöttében és az egyenlőtlenségek szerkezetének kedvező irányú alakulásában, a 21. században pedig hozzájárulhat a rendszer fenntarthatóságának biztosításához. A progresszív adóra azonban súlyos veszélyek leselkednek.” (521. o.)

„A vagyonadó mint megoldás végre lehetővé tenné azt is, hogy túllépjünk a vagyonok erkölcsi hierarchiájáról szóló terméketlen vitán. Minden vagyon részben jogos, és részben potenciálisan szélsőségesen nagy. A vitathatatlan lopás épp olyan ritka, mint a vitathatatlan érdem. A tőkére kivetendő progresszív adónak éppen az lenne az előnye, hogy a különböző helyzeteket rugalmasan, konzisztensen és kiszámíthatóan kezeli, biztosítva ezzel a nagy vagyonok feletti demokratikus ellenőrzés lehetőségét – ami önmagában sem akármekkora vívmány lenne.” (467. o.)

Szerinte az igazságszolgáltatás képtelen a problémák kezelésére.

„A bíróságok természetesen nem tudják feltárni minden eből szerzett jöszág vagy indokolatlan vagyongyarapodás körülményeit. A tőke megadóztatása kevésbé pontatlan és sokkal szisztematikusabb eszköz lenne a kérdés kezelésére.” (470. o.)

„... a progresszivitás pedig képes kordában tartani az ipari kapitalizmus nyomán kialakuló egyenlőtlenségeket úgy, hogy eközben nem sérti a magántulajdont és a versenyt formáló erőket.” (522. o.)

Nem kívánok a progresszív jövedelem- vagy örökösödési adókhoz szakmailag hozzászólni, s nem kívánom azok alkalmazását sem elvetni. Pusztán arra hívnám fel a figyelmet, hogy Piketty javaslatai számos politikai, jogi és – hozzá kell tenni – súlyos etikai problémát vetnek fel. Nem hiszem, hogy bizonyítani kell, mennyire elfogadhatatlan az az álláspont, miszerint ha a bűnöket nem tudjuk megfogni, akkor büntessük az egész társadalmat, beleértve annak a többségét: azokat, akik teljes mértékben ártatlanok. Piketty jogállami megoldásokra hivatkozik, de javaslatai teljes mértékben ellentmondanak azoknak. Érvelése gazdaságpolitikailag is káros, hiszen az átgondolatlan adóztatás komoly károkat okozhat.

Hasonló problémák vannak az örökösödési adóval. Előre kell bocsátani, hogy nagy valószínűséggel nem érinti a termelés és a tőke koncentrációját, ami nem is lenne kívánatos, hiszen megbonthatná a termelési rendszerek méreteket illető komplexitását. Kétségtelenül módosíthatja valamelyest a jövedelmek eloszlását, de érdemi változásokhoz jelentősnek és erőteljesen progresszívnek kellene lenni. Máskülönb az általános jövedelemegyenlőtlenségeket aligha érinti, s nem is hoz érdemi költségvetési bevételt.

Morális megfontolások is felmerülnek. Az utódainkról való gondoskodás az egyik legnemesebb emberi tulajdonság. Ismerjük a mondást: „Nem magamért csinálom, hanem azért, hogy jobb legyen a gyermekeimnek és az unokáimnak.” Amikor a menekültek nyilatkoznak, a legtöbbször az hangzik el: „Azt szeretném, ha a gyerekeim tanulhatna, és biztonságban nőhetne fel.” Persze vannak érdemtelenül megörökölt vagyonok is! A progresszív adózás vagy az örökségek bizonyos szintű megadóztatása indokolt lehet, de nagyon kell ügyelni a mértékre, és mindig tudatában kell lenni annak, hogy a torzulásokat ezzel igazából nem lehet kezelni.

Talán fontos elmondani, hogy bennünket Közép- vagy Kelet-Európában a kérdés érzékenyebben érint. A háborúk, forradalmak vagy ideológiák a polgárságot itt generációként tették tönkre. Az itt élő polgároknak meg kellett élniük, hogy nagyapáikat vagy apjukat a háborús és forradalmi rombolás vagy a mindenféle „igazságtevő” eszmék rendre megfosztották összegyűjtött vagyonuktól, s most már szeretnének reménykedni abban, hogy érdemes dolgozniuk, és rá tudnak hagyni valamit a gyerekeire. Attól félek, hogy Piketty progresszív jövedelem-adóról vagy vagyon- és örökösödési adóról szóló javaslatait ezen a vidéken kevesebben fogadják szimpátiával, mint hazájában. Ugyanakkor az egyenlőtlenségi problémák is élesebben merülnek fel, különösen a rendszerváltással kapcsolatos csalódás következtében.

A Piketty által a szociális állammal kapcsolatosan leírtak elnagyoltak, s mint maga is elismeri, a kifejtett nézetei erősen vitathatók. Az elméleti keretek nem tisztázottak, különösen a „szociális” vagy a „jóléti állam” vonatkozásában, de nem derül ki, mi a véleménye a Lisszaboni Szerződésben többször is említett „versenyképes szociális piacgazdaság” modelljéről.

Úgy gondolom, fontos lenne tisztázni, mi legyen a „szociális állam” célja. Az úgynevezett szocializmus társadalmi és gazdasági egyenlőségre törekvő modelljével kapcsolatos mintegy százéves kísérletek, különösen Kelet-Európában csúfos kudarcot vallottak. (Észak-Koreában is összeomlásának csupán az időpontja kérdéses.)

Ellene mentek a társadalom és a gazdaság szerves fejlődésének, s csak véres diktatúrákkal lehetett fenntartani őket. A modell sok millió ember életébe került, s nyomországon egyenlősített.

Nem tudunk mit kezdeni az „igazságos társadalmi rend” céljával. Nyilván viszonylagos, szubjektív, meghatározhatatlan és nagy valószínűséggel konfrontatív modell lenne. Kérdéses, mennyiben lehetne olyan demokratikus konszenzussal létrehozni, amely egyúttal ne ütközne a versenyző és teljesítményorientált társadalom követelményeivel.

A „szociális állam” olyan modelljével értenék egyet, amely a társadalom valamennyi tagja számára a tisztességes jólét elérését tűzné ki célul. Ez természetesen szintén relatív lenne, s nem szakadhatna el a gazdasági fejlettség realitásaitól. Olyan célokat tűzne ki, mint a tehetségeket kibontakoztató oktatás, betegség esetén társadalombiztosítás alapján a szükséges egészségügyi ellátáshoz való hozzájutás, a lakhatás vagy a szellemi és fizikai fejlődés lehetőségeinek a biztosítása. Ez olyan feltevéseket követelne (például a foglalkoztatás vagy a képzés terén), amelyek alapján mindezekhez a társadalom túlnyomó többsége teljesítménye alapján jutna hozzá. Természetesen mindig kell számolni a társadalom egy meghatározott (a fejlettséggel csökkenő) részével, amely számára a kitűzött minimális jólét csak a kohéziós újraelosztás alapján lehetne elérhető. Hangsúlyozom: határozottan nem értek egyet a garantált minimális jövedelemre vonatkozó ötletekkel.

A jövőbeli kívánatos gazdaság- és társadalomszervezési modell részletes felvázolása túlmegy e hozzászólás keretein. Annyit azonban feltétlenül le kell szögezünk, hogy a jelenlegi modellek kétségtelenül válságban vannak, s újakra lenne szükség. Különösen sok szó esik a jóléti állam válságáról: sokan túlméretezettnek, pazarlónak és alacsony hatékonyságúnak tartják. Válsága különösen a globalizáció kibontakozásával éleződött ki. Hasonló a helyzet a szociális piacgazdaság modelljével, amely az 1970-es évektől szintén válságba került.

A jóléti állam vagy a szociális piacgazdaság modellje európai civilizációs vívmány. Ezeket nemcsak megreformálni kellene, hanem a 21. század követelményeivel összhangban új alapokra is kellene helyezni. Az „igazságos társadalmi rend” továbbra sem képes szakítani a hagyományos jóléti állam paternalista elveivel. Az „osztogató-fosztogató” és látszólag szociálisan „igazságtevő” adóztatással szemben az igazi szolidaritáson alapuló és hatékony szociális elosztásra kellene a hangsúlyt helyezni. Nem mechanizmusokról, sőt nem is nagyságrendekről, hanem elvekről van szó. Az „igazságtevő” adózás megosztja a társadalmat, míg az igazi szolidaritás integrálja. A szociális piacgazdaság jobban megfelel a versenyző és teljesítményalapú társadalom és gazdaság követelményeinek.

Új társadalom- és gazdaságszervezési modellre lenne tehát szükség, amely egyaránt épít a megreformált és megjavított jóléti állam és szociális piacgazdaság elveire. Tekintettel a súlyos környezeti problémákra az „ökoszociális” lisszaboni formula szerencsésebb lenne, s indokolt lenne a „demokratikus” jelzővel való kiterjesztése is.

Hivatkozások

MARX, K. [1959]: A filozófia nyomorúsága. Marx–Engels Művei, IV. kötet. Budapest.

MARX, K. [1961]: A tőke. I., II. és III. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest.

PEARCE, D. W. [1986]: The MIT Dictionary of Modern Economics. The MIT Press, Cambridge, MA. <http://dx.doi.org/10.1007/978-1-349-18424-8>

PIKETTY, T. [2015]: A tőke a 21. században. Kossuth Kiadó, Budapest. Eredeti kiadás: Le Capital au XXIe siècle. Seuil, 2013. Angol nyelvű fordítás: Capital in the Twenty-First Century. Belknap Press, Cambridge, MA, 2014.

ZAICZ GÁBOR (szerk.) [2006]: Etimológiai szótár. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Palánkai Tibor

Palánkai Tibor, a Budapesti Corvinus Egyetem Világgazdaság Intézetének emeritus professzora.

Az Alinea Kiadó gondozásában megjelent:

Kovács Olivér

Stabilitás és dinamizmus
Az innovatív fiskális politika alapjai

című kötet

Kapható a Líra, Libri, Alexandra, Bookline hálózatának könyvesboltjaiban.

Megrendelhető a kiadóban

a http://www.alinea.hu/stabilitas_es_dinamizmus címen.

Ára: 3960 Ft